

ПРИНЦИПЪТ *ADVERSUS FISCUM USUCAPIO NON PROCEDIT* И
ПРИДОБИВАНЕТО ПО ДАВНОСТ НА *BONA VACANTIA** (НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

Проф. д-р Алфонсо Агудо Руис
Университет в Ла Риоха, Испания

Резюме: Целта на това изследване е анализ на принципа *adversus fiscum usucapio non procedit*, формулиран по времето на Северите, и различната трактовка на *bona vacantia*, принадлежащи на фиска, но все още необявени и непоискани, за които се допуска придобиване по давност.

Ключови думи: *usucapio; populus Romanus; aerarium; fiscus Caesaris; fiscum; res publicae; res publicae in pecunia populi/in patrimonio populi; res publicae in publico uso; bona vacantia; ius singulare; privilegium.*

THE PRINCIPLE *ADVERSUS FISCUM USUCAPIO NON PROCEDIT* AND THE
USUCAPIO OF *BONA VACANTIA* (BULGARIAN LANGUAGE)

Prof. Alfonso Agudo Ruiz, PhD

University of La Rioja, Spain

Abstract: The aim of the present investigation is the analysis of the principle *adversus fiscum usucapio non procedit* established in Severo's time, whose origins go back to the republican time at least, as well as the different proceeding of the *bona vacantia* which belong to the Treasury, for which the usucapio is accepted if they are not requested or claimed yet.

Keywords: *usucapio; populus Romanus; aerarium; fiscus Caesaris; fiscum; res publicae; res publicae in pecunia populi / in patrimonio populi; res publicae in publico uso; bona vacantia; ius singulare; privilegium.*

Моят уважаван наставник Fernández de Buján, A.¹ пише, че в областта на данъчното право, *de iure fisci*, са поразителни строгостта и модерността на институциите, на които се основават римските публични финанси, и новото отношение, което римската юриспруденция и законодателство отдават на техните ръководни и вдъхновяващи принципи и на основните въпроси на данъчната система. Наименованията и формирането на множество понятия и институти на съвременното финансово право, както и съдържанието на много конкретни разпоредби по темата, имат своя исторически прецедент в терминологията и уредбата на основните стълбове на данъчното облагане в различните етапи на римската правна система – хазната (*aerarium*), фискът (*fiscus*) и държавното съкровище (*thesaurus*). Може да се каже, че непреходната стойност и актуалността на основните въпроси, възникнали в контекста на *ius fiscale* в римската политическа общност, са доказателство за римската основа на днешното европейско данъчно право, което е и проява на историчността на правото в тази сфера и формирането му като логическа и историческа съвкупност от колективен опит.

Ето защо е разбираемо, че римското право се е интересувало от формулирането на фискална правна система, която, както посочва гореспоменатият автор², на основата на принципи като пропорционалност и икономически капацитет, равенство и всеобхватност при данъчното облагане, добронамереност, хуманност и справедливост, законност или предвидимост на

*Статията със заглавие е публикувана в Revista General de Derecho Romano, 23 (2014) на https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id_noticia=415479 и е предоставена за превод и издаване на български език с изричното съгласие на автора и издателя.

¹ FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. *Ius fiscale: instrumentos de política financiera y principios informadores del sistema tributario romano*. en *IURA*, 58 (2010) 1 ss. = Estudios en Homenaje al Prof. Rodríguez Bereijo (Tompson-Civitas 2010). Вж. от същия автор и *Perspectivas de estudio en temática de Derecho Administrativo romano surgidas a tenor del pensamiento y de la obra de Giambattista Impallomeni*. In: *INDEX*, 26 (1998) p. 463 ss.; *Derecho administrativo histórico*. (Dir.), Xornadas e Seminarios. Ed. Escola Galega de Administración Pública, 2005; *Instituciones, hechos y actividad de orden administrativo en la experiencia jurídica romana*. In: Xornadas e Seminarios: *Derecho Administrativo Histórico*. T. I (2005) 119 ss.; *Derecho Público Romano*. Madrid, 2010 p. 267 ss.; *Léxico fiscal e instrumentos de política financiera en Derecho Romano*. In: *Revista General de derecho Romano IUSTEL*, 14 (2010), p. 1 ss.; *Hacia un tratado de Derecho administrativo y fiscal romano*. In: *Hacia un Derecho administrativo y fiscal romano*. Madrid, 2011, p. 13 ss. = *SDHI*, 76 (2011), p. 441 ss.; *Ius fiscale: principios informadores del sistema tributario romano*. In: *Principios generales del derecho. Antecedentes históricos y horizonte actual*. Coord. Fernando Reinoso Barbero. Madrid, 2014, p. 109 ss.

² FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. *Ius fiscale: instrumentos de política financiera y principios informadores del sistema tributario romano*, cit. p. 19 ss. = Estudios en Homenaje al Prof. Rodríguez Bereijo, cit.

правото, ненарушимост, обективност, правна сигурност, разумност и обща полезност или преклузия, би послужила за покриване на гражданските и военните нужди на една политическа общност в непрекъснато развитие.

Целта на това изследване е да се анализира принципът за недопустимостта на придобиването по давност на фискално имущество („*Adversus fiscum usucapio non procedit*“), формулиран по времето на Северите, и различното третиране на незаетото наследство (*bona vacantia*), принадлежащо на фиска, но все още необявено или непоискано, за които се допуска *usucapio*.

Кристализирането на принципа „*Adversus fiscum usucapio non procedit*“, установен от императорското законодателство и класическата юриспруденция и възприет и от Юстиниан, е резултат от разширяването на обхвата на някои правила на *populus* върху фиска, чийто произход датира поне от републиканския период³.

По време на Републиката *populus Romanus* е владеел собствено имущество, наречено *aerarium populi Romani* или *aerarium Saturnalis*, тъй като е било съхранявано в храма на Сатурн. Както пише Fernández de Buján⁴, богатата, които съставляват това имущество, са публични (*res publicae populi romani*), които съгласно съвременната терминология съставляват имуществото на държавата и чието управление е поверено на Сената.

Както отбелязва Álvarez Suárez⁵, *aerarium* сам по себе си не представлява независим икономически субект, носител на права, а е просто държавната хазна, имущество на *populus*, или, според нашата терминология, имуществото на държавата. *Aerarium* като принадлежащо на *populus Romanus* имущество се различава от собствеността на гражданите като физически лица, въпреки че всеки гражданин, в качеството си на такъв, може да се счита за съсобственик на тази обща хазна.

³ VASALLI, F. Concetto e natura del fisco. Milano, 1908, p. 19 nt. 2; COLI, U. Fisco (dir. rom.). In: Scritti di diritto romano. Milano, 1973; PROVERA, G. La vindictio caducorum. Contributo allo studio del proceso fiscale romano. Torino, 1964, p. 99 nt. 142; ARÉVALO CABALLERO, W. La delación al fisco de los bona vacantia, caduca y libertorum. - In: Fundamenta Iuris. Terminología, principios e interpretatio. Almería, 2012, p. 76.

⁴ FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. Derecho Privado Romano. Madrid, 2014, p. 198.

⁵ ÁLVAREZ SUÁREZ, G. Instituciones de Derecho romano, III. Personas físicas y colectivas en el Derecho romano. Madrid, 1977, p. 209.

Вещите, които съставляват *aerarium*, съставляват категорията *res publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi* за разлика от *res publicae in publico uso*⁶, като и двете групи вещи са интегрирани в *res publicae*. *Res publicae in publico uso* са онези вещи, чиято собственост принадлежи на държавата, *populus Romanus*, и които са предназначени от държавата да задоволяват колективните нужди на всички членове на общността; тяхното използване е свободно и безвъзмездно, освен в случаите, подлежащи на концесия или плащане на определена такса; те се считат за *extra commercium* и като така не могат да бъдат обект на частна собственост и не носят на държавата никакъв доход. Обратно – *res publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi* са онези вещи, чиято собственост принадлежи на държавата, *populus Romanus*, те са публични, но могат да се търгуват на частни лица и носят на държавата икономически доход. По думите на Fernández de Vuján⁷, A., *res publicae in publico uso* били онези блага публична собственост, предназначени за колективно ползване и безплатни за всички членове на общността, например публични води, публични мини, публични пътища, пристанища, публични градини и т.н., а *res publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi* били онези публични неща, които създавали (икономически) ползи за държавата. За тази втора категория вещи е характерно, че те са обект на правен режим, подобен на този на частната

⁶ За някои източници, които разглеждат това разграничаване, вж. ALBURQUERQUE, J.M.. La protección o defensa del uso colectivo de las cosas de dominio público: especial referencia a los interdictos de *publicis locis* (*loca, itinere, viae, flumina, ripae*). Madrid, 2002, p. 43 nt. 28. Към това разграничение не се присъединяват SCHULZ, F. Derecho romano clásico, trad. esp. Santra Cruz Teijeiro. Barcelona, 1960, p. 86; SCAPINI, S. Manuale elementare di diritto romano. Milano, 2002, p. 68; DALLA, D., LAMBERTINI, R. Istituzioni di diritto romano. Torino, 2006, p. 221; PADILLA SAHAGÚN, G. Derecho Romano. México, 2008, p. 86; MANNINO. Introduzione alla storia del diritto privato dei romani. Torino, 2011, p. 253; CANTARELLA, E. Diritto romano. Milano, 2014, p. 391.

⁷ FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. Derecho Público Romano, cit., p. 255. Вж. в този смисъл и VOLTERRA. Istituzioni di diritto privato romano. Roma, 1972, p. 280; IGLESIAS. Derecho romano. Instituciones de derecho privado. Barcelona, 1987, p. 242 s.; GARCÍA GARRIDO. Derecho privado romano. Acciones Casos Instituciones. Madrid, 1989, p. 160; GUZMAN, A. Derecho Privado Romano, T. I. Chile, 1997, p. 435 s.; ORTEGA CARRILLO DE ALBORNOZ, A. Derecho privado romano. Málaga, 1999, p. 99 s.; D'AMICO. Diritto privato romano. Napoli, 2000, p. 121; TALAMANCA, M. Elementi di diritto privato romano. Milano, 2001, p. 203; MARRONE, M. Lineamenti di diritto privato romano. Torino, 2001, p. 158; ALBURQUERQUE, J.M. La protección o defensa, cit., 43 ss.; PONTE, V. Régimen jurídico de las vías públicas en Derecho romano. Madrid, 2007, p. 59, afirma como criterio distintivo el uso de adjetivos o epítetos específicos usados en una y otra categoría, o bien insistiendo en el uso o el valor patrimonial; SANTOS JUSTO, A. Direito Privado Romano, I, Coimbra, 2008, p. 163 s. Спв. И SAVAGNONE, A. Le terre del fisco nello Impero romano. Palermo, 1900, p. 3 ss., който счита, че *res in publico usu* са неотчуждими и не могат да се придобиват по давност, докато обратното - *res in pecunia populi*, подлежат на правни сделки и придобиване по давност от частни лица.

собственост, и следователно могат да бъдат предмет на правни сделки. По времето на Републиката те са собственост на *aerarium* . и съответстват на настоящото понятие за държавна собственост. На свой ред *res publicae in publico uso* са предшественик на днешната така наречена изключителна публична собственост.

Fernández de Buján, A.⁸ обобщава следните характеристики на *res publicae in publico uso*: a) принадлежност на *populus* или към публичен орган; b) режим на ползване, регулиран от органа-собственик, и отворен за всички членове на общността; c) създаване чрез *publicatio*, по силата на естествено предназначение или на *vetustas* при характеризирането на съответното имущество като публично; d) неотчуждаемост – собствеността е извън търговския оборот; e) нямат давностен срок – собствеността не може да бъде придобита по давност от частно лице; f) нищожност на стипуляции, завети, сервитути и др., направени върху този вид публична собственост.

От друга страна, доктрината подчертава особеността на властта на *populus Romanus* над *res publicae* и тяхното подчинение на публичното право. Eliachevitch⁹ счита, че правилата, които уреждат статута на публичната собственост, са напълно различни от частноправните норми. Правото върху публична собственост не е идентично с *dominium ex iure Quiritium*. Напротив, според римското схващане цялата частна собственост върху земята е създадена от държавата. Правото на *populus Romanus* е източникът на частната собственост. За римляните правото на *populus Romanus* върху земята е по-висше право.

За Schulz¹⁰ римският народ (*populus Romanus*) като единна общност има право да придобива земя и движимо имущество, да сключва договори, да бъде кредитор и длъжник, да бъде конституиран като наследник по завещание и дори да бъде настойник, но въпреки това римското частно право не е приложимо към него. Народът е собственик на *ager publicus*, но той не е *dominus ex iure Quiritium*; договорите, сключени от народа, не са предмет на регулиране от римското частно право. Народът не може да бъде призван да се яви пред претора, нито пък може

⁸ FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. Derecho Público Romano, cit., p. 256; PONTE, V. Régimen jurídico de las vías públicas, cit., p. 63 s.

⁹ ELIACHEVITCH, B. La personnalité juridique en droit privé romain. Paris, 1942, 8 ss.

¹⁰ SCHULZ, F. Derecho romano clásico, cit., 86.

да съди длъжниците си пред този магистрат. В тези случаи става въпрос за представителство на народа, което обаче действа едновременно и като съдия, и като страна.

Robleda¹¹ твърди, че *populus* - държава трябва да бъде призната за правен субект или лице, тъй като това, което представлява обективната му същност, трябва да се включи като първично правно основание, т.е. във властта да притежава блага и да се разпорежда с тях, изключвайки други субекти, т.е. със собствена личност или автономно. Римляните разглеждали *populus* обаче не като частно лице, а като публичен субект. Така се разбира, че публичните вещи не били *in dominio quiritium* на *populus*, защото по този начин принадлежали само на частни лица. Причината е, че държавата не владее като частно, а като публично лице. *Dominium* се разбира като обвързаност на вещта със субекта с абсолютното изключване на всички останали. Това не може да се случи освен при частни субекти (*singuli*). Обратно - *populus* не може да изключи никого, защото неговите блага принадлежат на всички и са за всички като участници в субективността и полезността. Всички *cives* се разпореждат политически с всичко необходимо за доброто на всички. На същото основание, на което налагат определен обществен ред, те се разпореждат и с вещите с патримониален характер, от които или с които е можела да се осигури издръжката на *populus*. Публичният им характер определя режима им да се регулира от публичноправни норми. Публичната собственост не се прехвърляла чрез манципация, *in iure cessio*, придобиване по давност и т.н., защото това са модели за прехвърляне на частна собственост. Това обяснява причината за едностранния, безспорен, административен процес от страна на *populus* в случай на конфликт по имуществени въпроси между него и частни лица.

Според Álvarez Suárez¹², по силата на своя суверенитет държавата се подчинява единствено и само на публичното право. С нищо не противоречи на това съображение обстоятелството, че държавата може да притежава движимо и недвижимо имущество, че може да бъде конституирана като наследник, че чрез своите магистрати (които действат като така наречените днес органи на

¹¹ ROBLEDA, O. Sobre la capacidad jurídica del „Populus romanus“.- In: *Studi in onore di Grosson* T. III. Torino 1970, p. 103 ss.

¹² ALVAREZ SUAREZ, U. *Instituciones de derecho romano*. Madrid, 1973, p. 209 s.

юридическото лице) може да сключва договори, по които да е кредитор или длъжник, и дори може да бъде настойник. Всички тези отношения се уреждат от публичното, а не от частното право. Така тя е изключена от най-типичните за тази правна сфера сделки, като *mancipatio*, *in iure cessio* и *stipulatio*. По силата на своя суверенитет *populus* не е собственик съгласно *ius civile* и не притежава *dominium ex iure Quiritium*, а властта над неговата собственост е специална власт над публични неща, а не частна собственост.

Fernández de Buján, A.¹³, пише, че римската държава е призната за личност, която може да бъде субект на права, доколкото може да купува, продава, отдава под наем, да притежава публична собственост, да наследява по закон (*ab intestato*) или да бъде конституирана като наследник или заветник по завещание, или дори да бъде назначавана за настойник и т.н., въпреки че именно суверенитетът, с който тя не се разделя в отношенията си с частните лица, и произтичащото от него неподчинение по принцип на частното право, е основната разлика, която в имуществената сфера я отличава от физическите лица. Така например споровете между *populus* и частни лица обикновено се решават не в рамките на обикновен съдебен процес, а пред магистрат, обикновено цензор, който решава въпроса, без да се отказва от статута си на съответен политически орган в рамките на самата публична администрация. По отношение на юридическото лице на държавата, олицетворявано от израза *populus Romanus*, не съществува съвременното разграничение между сфера на действие на държавата, към която се прилагат нормите на публичното право, и друга сфера на действие, в която държавата, подобно на всяко друго лице, се подчинява на разпоредбите на частното право.

Разликата между *res publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi* и *res publicae in publico uso*, както твърди част от доктрината, не е ясно очертана в републиканския период. Тогава определящо е разглеждането ѝ общо като *res publicae*. Vasalli¹⁴ твърди, че първоначално категорията *res publicae* е включвала както *res in pecunia populi*, така и *res in publico usu*.

¹³ FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. Derecho Privado Romano, cit., 198.

¹⁴ VASALLI, F.. Sul rapporto tra le res publicae e le res fiscales in diritto romano. In: *Studi Senesi*, 25, 1908, p. 232 ss.; ID. Concetto e natura, cit., p. 48 ss.

Според **Eliachevitch**¹⁵, по време на Републиката собствеността, предназначена за задоволяване на нуждите на държавата, според римското схващане е имущество на *populus Romanus*. Всички правни актове на *aerarium*, без разлика, са третирани по време на Републиката по един и същ начин. Всички са смятани за актове на *populus Romanus*, подчинени на публичното право.

Robleda¹⁶ отбелязва, че се смятало, че публичните неща принадлежат на *populus*. Това важи както за вещите *in usu*, така и за тези *in patrimonio* или *in pecunia populi*. За всички тях се твърди: *nullius videntur in bonis esse*; всички са публични неща или *res populi*.

Zoz¹⁷ счита, че една от причините за недиференцираното третиране е понятието за държава, което е толкова различно от нашето, както и от държавата, до която стига римското право в последния период. За нас държавата е юридическо лице. За римляните от първия период понятието юридическо лице не било ясно очертано и римският народ бил субектът на всички правни отношения. Държавата е народът, но не е персонифицирана и е трудно определим комплекс. Патримониалното и публичното имущество принадлежат на римския народ, защото имат публичен характер.

Scherillo и **Gnoli**¹⁸ твърдят, че първоначално всички публични неща – било то тези, които по-късно са наречени *in usu populi*, или онези, които впоследствие са наречени *in pecunia populi*, трябвало да бъдат съсобственост на членовете на общността, която все още не е възприета като юридическо лице. Следователно всички използват нещата така, както го правят съвладельците по отношение на общата вещ. След като групата/общността от хора се възприема вече като юридическо лице, то и публичните вещи се смятат за собственост на това юридическо лице, а не на гражданите. От епохата на Траян насетне може да се прави разлика между *res in usu populi* и *res in patrimonio populi*, в зависимост от това дали предназначението за обществено ползване изключва патримониалния

¹⁵ ELIACHEVITCH, B.. La personnalité juridique, cit., p. 37; p. 49.

¹⁶ ROBLEDA, O. Sobre la capacidad jurídica, cit., p. 109 s.

¹⁷ ZOZ, M. G. Riflessioni in tema di res publicae. Torino, 1999, p. 66 s.; p. 73 s., p. 79.

¹⁸ SCHERILLO, G., GNOLI, F.. Diritto Romano, cit., 144 s. Вж. в този смисъл и ZOZ, M.G. Riflessioni, cit., p. 66 s.

характер на собствеността или собствеността на юридическото лице *populus* може да се смята за истинска и същинска собственост от патримониален вид с всички произтичащи от това последици.

В този ред на мисли **Alburquerque**¹⁹ смята, че между двете категории имущество е практически невъзможно да се направи окончателно разделение. От една страна се забелязват определени ограничения, които може да засегнат нещата *in patrimonio populi* (например във връзка с отчуждаването и придобиването по давност), което може да се възприеме като приближаване към реда, присъщ за нещата *in usu populi*. От друга страна нещата *in usu populi* биха могли да се сблъскат с истински ограничения чрез концесиите за изключително ползване на определени граждани, предвидени от публичния орган. Първоначално в Рим били наричани публични както *res populi romani*, така и имуществото, служещо за покриване на тежестите на града. В текстовете виждаме и разграничителен контраст между двете категории - *res publicae in publico usu* и *publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi*. Може да се каже открито, че тази неясна препратка подсказва, че това не е било пределно ясно или абсолютно разделение. И накрая този автор отбелязва, че *populus Romanus* разбран като съвкупността от всички граждани е основната ос, около която гравитира публичната организация в републиканската епоха, част от която е трактовката на всичко свързано с *res publicae*. Внимателният прочит на източниците предлага данни, които навеждат на мисълта, че категорията *res publicae* първоначално включва както *res in pecunia populi*, така и *res in publico usu*, тоест вземали са се предвид както правилото за принадлежност, така и общественото ползване.

Според **Santos**²⁰ не винаги *res publicae in publico uso* и *res publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi*, съставляващи категорията *res publicae*²¹, са били

¹⁹ ALBURQUERQUE, J.M. La protección o defensa, cit. p. 50; 54; 103 s.

²⁰ SANTOS JUSTO. Direito Privado Romano. Vol. I, cit., p. 164.

²¹ Етимологически терминът *publicus*, произведен от *poplicus*, *populicus*, *puplicus*, се отнася за принадлежащото на римския народ - *populus Romanus*. Вж. относно етимологията ERNOUT, A., MEILLET, A. s.v. *populus*, In: Dictionnaire étymologique de la langue latine. Paris, 1967, p. 522; ID. s.v. *publicus*, en Dictionnaire étymologique, cit., p. 542; WALDE, A., HOFMANN, J.B. s.v. *poplicus*, In: Lateinisches etymologisches wörterbuch. Heidelberg, 1982, p. 338 s. Срв. SERRIGNY. Droit public et administratif, T. I. Paris, 1862, p. 432, който твърди, че не е толкова лесно да се определи какво са разбирали римляните под публични вещи, тъй като текстовете са доста неясни по отношение на смисъла, който влага римската култура в израза „*res publicae*“.

съвършено дефинирани. По време на Републиката цензорите се грижели за *res quae in usu publico sunt* и за недвижимите имоти на държавата (*ager publicus*), а квесторите управлявали движимите вещи, принадлежащи на *aerarium populi Romani*.

Като заключение мога да кажа, че споделям единодушното мнение на романистичната доктрина, че *res publicae* са онези публични неща, чиято собственост съответства на римския народ, на държавата²², синтезирана във формулата *populus Romanus*, която изразява политическата общност на римските граждани - *res publicae populi Romani*.

Римската държава е призната за личност, която може да бъде субект на имуществени, търговски и завещателни права и дори може да бъде назначавана за настойник; тези правоотношения обаче не са предмет на частното право. Поради своя суверенитет тя е подчинена изключително на публичното право, което обяснява нейното изключване от правните сделки, характерни за *ius civile*, от системата *ordo iudiciorum privatorum* и властта ѝ над *res publicae* не може да бъде квалифицирана като *dominium ex iure Quiritium*, а като специална власт над публичните неща.

По време на Републиката няма ясно разграничение между *res publicae in publico uso* и *res publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi*. И двете са публични неща, принадлежащи на римския народ - *res publicae populi Romani*. И двете са предназначени за задоволяване на нуждите на държавата; но докато *res publicae in publico uso* са предназначени за задоволяване на колективните нужди на всички членове на общността, считани за *extra commercium*, каквито са, както пише Fernández de Buján, A.,²³ по силата на акт *publicatio*, по силата на публичното им предназначение или ползване, или по естествени причини. За *res publicae in pecunia*

²² ÁLVAREZ SUÁREZ, U.. Instituciones, cit., p. 208, твърди, че това, което днес наричаме „държава“, е обозначение, възникнало през съвременната епоха, и затова не може да се прилага за *res publica Romana*, без да се изпадне в сериозен анахронизъм. То е кристализирало в Рим в наименованието *populus romanus*, което изразява организирана общност на римските граждани. Тази общност действа чрез своите магистрати, чиято компетентност е определена с публичноправни норми. Както може да се види от това обозначение (*populus*), териториалната идея, която днес преобладава в понятието за държава, в Рим отстъпва пред персоналната идея, която вижда държавата като група от хора, в центъра на която е общността на всички граждани..

²³ FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. Derecho Público Romano, cit., 256.

populi или *in patrimonio populi*, които съставляват имуществото на *aerarium*, смятани за *intra commercium*, критерият е строго икономически – покриване на икономическите потребности на държавата

От друга страна, липсата на разграничение между двата вида собственост означава, че някои от характеристиките на *res publicae in publico uso*, са присъщи и на *res publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi*, като например невъзможността имот, принадлежащ на *aerarium*, да бъде придобит по давност от частно лице. Придобиването по давност е начин да се придобие частна собственост - *-dominium ex iure Quiritium-* който не важи за *res publicae*, *res publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi*.

По време на Принципата, пише Álvarez Suárez²⁴, *aerarium* продължава да съществува, както и по времето на Империята. Обаче развитието на вътрешната и външната политика на Принципата води до огромни разходи, които трябвало да бъдат субсидирани със съответните приходи, като се реорганизира финансовата администрация и тя бъде поставена под ръководството на принцепса. По това време възниква един нов финансов институт, наречен *fiscus Caesaris*. Това е нова каса на финансовата администрация, която в литературните източници се появява от Сенека насетне като противовес на *aerarium Saturni*. Тя представлява съкровищница на разположение на императора, която да се използва за обществени цели, за разлика от хазната на *populus (aerarium)*, управлявана от Сенат. Според Fernández de Buján, A.²⁵ възниква нов финансов институт за обществени цели, чието управление е поверено на принцепса и затова се нарича *fiscus Caesaris*. В крайна сметка тази институция поглъща старата съкровищница и се смята за собственост на имперската корона.

²⁴ ÁLVAREZ SUÁREZ. Instituciones, cit., 211. За по-пълното разглеждане на финансовите постъпления във *fiscum* вж. VASSALLI. Concetto e natura, cit., p. 12 ss.

²⁵ FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. Derecho Privado Romano, cit., 198. En el mismo sentido, ÁLVAREZ SUÁREZ. Instituciones, cit., 211 ss.; ARÉVALO. La delación, cit., 73 y nt. 1, con bibliografía sobre el *fiscus Caesaris*

Проблемът за правното естество на фиска в неговата единна форма е широко дискутиран в романистичната доктрина²⁶. Според Álvarez Suárez²⁷, чието мнение споделям, въпросът за правната природа на *fiscus* трябва да се впише в общата линия на политическото развитие. От началото на Принципата насетне се наблюдава период на успоредно съществуване на републиканските институти, които принципът иска да запази, с институтите, които създава новият режим. Във финансовото управление продължава да съществува *aerarium* като имущество на *populus*, управлявано от Сената. Успоредно с него на разположение на принципса се предоставя имущество, идващо най-вече от императорските провинции (*fiscus*). Това имущество също е публично, тоест на *populus*. С нарастването на властта на принципса, от *aerarium* се отнемат част от приходите и в крайна сметка фискът поглъща изцяло *aerarium* – горе-долу по времето на Диоклециан. Имуществото на този нов унифициран и уголемен фиск започва да се смята за имущество не на *populus* или на императора, а на Короната. В съответствие с това политическо развитие, еволюцията на фиска следва прехода от публично имущество към частно имущество на Короната, като императорът се отъждествява с държавата. В крайна сметка става дума за институт, възникнал за покриване на потребностите на

²⁶ ÁLVAREZ SUÁREZ. *Instituciones*, cit., 212, обобщава както следва различните позиции в доктрината: спорно е дали *fiscus* трябва да се разглежда като отделна юридическа личност, като имущество, предназначено за определена цел (както считат Mitteis и von Bolla), или е бил собственост на принципса (Mommsen и Höhn), или е бил имущество на *populus*, на „държавата“, управлявано от принципса като неин орган (според Hirschfeld); счита се дори, че *fiscus* може да се сравнява с английското понятие за единствено дружество („*corporation sole*“ според Beseler, Schulz), което е персонифицирано в *princeps* и на което дружество *fiscus* се явява имуществото. Longo, макар да взема предвид възможността да се мисли за имущество, предназначено за определена цел, е склонен да мисли за едно историческо развитие, според което *fiscus* първоначално е смятан за собственост на принципса, а по-късно се разглежда вече като самостоятелно юридическо лице. По подобен начин Volterra вижда една еволюция на частното имущество на принципса към публично имущество. Bonfante и Arangio Ruiz разглеждат *fiscus* като публично имущество, подлежащо на управление от императора в качеството на представител на държавата. Също така ARÉVALO. *La delación*, cit., p. 76 nt. 17, описва различните доктринални позиции относно това кой е правният субект на фиска. Hirschfeld смята, че *fiscus* съставлява имуществото на държавата, а *princeps* само го управлява като неин представител. Mommsen смята, че то е изцяло подчинено на *princeps*, като привежда довода, че имуществото е влизало в частното имущество на императора, както военната плячка – *manubiae*, се давала на разположение на победилия генерал, за да я използва за обществени цели. Mitteis обаче смята, че *fiscus* е самостоятелно юридическо лице, предназначено за определена цел имущество. В същия дух Bolla. Coli, прави анализ на различните теории и смята, че някои от най-авторитетните мнения може да се считат за отчасти оправдани, но че всички имат общия дефект да се опитват да изразят със съвременна догматична терминология едно компромисно положение, свързано с типично римски понятия.

²⁷ ÁLVAREZ SUÁREZ. *Instituciones*, cit., 213 s.; 217 s.

имперската политика, чиито правни отношения се третират със специфични решения в зависимост от това дали в тях преобладава публичният или частният характер.

В съответствие с този постепенен процес на поглъщане от фиска на финансовите източници на *aerarium*, както твърди Cerami²⁸, *res publicae in pecunia populi* или *in patrimonio populi*, които са *res publicae*, подлежащи на ефективно имуществено управление, сега са заместени (в терминологията на юристите от времето на Северите) от *res in patrimonio fisci*, тоест *res*, с които фискът може свободно да разполага при финансовото управление. Само *res in patrimonio fisci* може да съставляват подходящ предмет на договорни отношения между частни лица и фиска. От тази гледна точка правният режим на *res in patrimonio fisci* е сходен с този за *res privatae*. Сходен, но не и идентичен, тъй като – както уточнява Arévalo²⁹, имуществото, поверено на императора, придобива постепенно специфична регламентация, която гравитира между публичното и частното право, тъй като ако фискът се ръководи от частното право в правните си отношения с частните лица, то с постепенното придобиване на държавни компетентности той си запазва редица привилегии, които попадат в сферата на публичното право. Така например никой не може да придобие по давност имущество на фиска – една привилегия, която по принцип важи само за имуществото на *populus*. Също така, по мнение на Fernández de Buján, A.³⁰, правният режим на фиска се колебае между публичното право (разпоредбите, които му признават предимства като например преференциалното събиране на данъчни задължения или придобиването по давност на негово имущество) и частното право (в рамките на споровете с частни лица, които първоначално се водели по реда на обикновеното производство, но скоро започва развитие по посока на изваждане на тези спорове от гражданското правораздаване и поверяването им на компетентността на фискален претор, при което администрацията е защитавана пред частните лица от адвокати на фиска - *advocati fisci*, които се явяват като предшественик на съвременните адвокати на

²⁸ CERAMI, P. "Contrahere cum fisco", In: *AUPA*, 334 (1973) 356 ss.

²⁹ ARÉVALO. *La delación*, cit., 75 s.

³⁰ FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. *Derecho Privado Romano*, cit., 198 s.

държавата³¹. На хибридният характер на фиска и неговия особен правен режим се дължи обстоятелството, че част от научните среди го смятат за правна структура, която може да бъде разглеждана и правно персонифицирана като независима от римската държава.

За първи път принципът „*Adversus fiscum usucapio non procedit*“ се споменава по времето на Северите, когато фискът придобива ясен профил³². Както казва Álvarez Suárez³³, вероятно формирането му е плод на исторически процес, започнал при Август и приключил към края на II в., в който период несъмнено той съществува като единна каса.

Според J. Manuel³⁴, не е чудно, че е трябвало да се чака толкова дълго предвид обстоятелството, че самото формиране на *fiscus* е плод на дълъг процес, чието развитие постига известна стабилност едва в епохата на Северите. Това, че римската юриспруденция започва да говори по тази материя едва през имперския период, съвпада логически с възникването на фиска, но най-вече с бюрократизацията на имперската канцелария. Срасналата се вече с администрацията юриспруденция не може да е безразлична към величината на това явление, и не може да пренебрегне множеството правни модификации, до които води участието на фиска в правните спорове.

Затова не е изненадващо, че императорското законодателство и съдебната практика от епохата на Северите въвеждат в сферата на процесуалните и договорните отношения между частни лица и фиска редица правила и принципи, за да облагодетелстват фиска. Те съставляват противопоставяне и отстъпление на *ius commune privatorum* спрямо *ius fisci*. Показателен пример в това отношение е

³¹ За *advocatus fisci* вж. AGUDO RUIZ. El *advocatus fisci* en Derecho romano. Madrid, 2006.

³² Срв. SAVAGNONE. Le terre del fisco, cit., 44 ss., според който санкцията непридобиваемост по давност, която в класическото право се прилагала само за *res publicae populi Romani*, поради предназначението *in publico usu*, е прилагана за фискалните неща само от византийските компилатори VASSALLI. Concetto e natura, cit., 19 nt. 2, който смята, че правилото *adversus fiscum usucapio non procedit*, прилагано първоначално за имуществото на *populus Romanus*, намира приложение в класическата епоха и за имуществото на фиска. В същия дух LONGO. Corso di diritto romano. Milano, 1946, 179; BONFANTE. Corso di diritto romano, II. La proprietà II. Milano, 1968, 317 y nt. 3; PROVERA. La vindictio caducorum, cit., 99 nt. 142.

³³ ÁLVAREZ SUÁREZ. Instituciones, cit., 211 s.

³⁴ BLANCH NOUGUES, J. M.. Ordenación sistemática del Derecho financiero y tributario actual y Derecho fiscal romano. – In: Derecho Administrativo Histórico. Madrid, 2005, p. 90 ss.

принципът, изключващ възможността частни лица да придобиват собственост върху фискално имущество по давност.

За първи път принципът „*Adversus fiscum usucapio non procedit*“ е споменат от един юрист от епохата на Северите - Модестин³⁵, който по повод на придобиването по давност на принадлежащите на фиска *bona vacantia* в книга V на своите *Regulae*, включена от юстиниановите компилатори в Дигестите (D. 41. 3. 18) в титула “*De usurpationibus et usucapionibus*” казва следното: *Quamvis adversus fiscum usucapio non procedat*³⁶.

В рескрипт, издаден през 231 г., включен от юстиниановите компилатори в Codex 7. 30. 2, под заглавие “*Communia de usucapionibus*”, повтаря същия принцип, когато постановява, както твърди Puliatti³⁷, че в казуса на един фискален роб, за когото не се извършва придобиване по давност, искът *vindicatio* е основателен и купувачът трябва да ѝ се подчини: ... *si cogitaveris fisci mei rem usucapi non posse* ...

Vexata quaestio на съвременната романистична доктрина е дали става дума за *privilegium* или за *ius singulare*³⁸. Burdese и Coli³⁹ считат, че става дума за *ius singulare*. Burdese твърди, че във връзка с постепенното „одържавяване“ на фиска от първите императори насетне се очертава един особен правен режим, който се отдалечава от общото частно право. Що се отнася до материалноправните правила, уреждащи отношенията между частните лица и фиска, се създават специални правни норми, които под наименованието *ius fisci* юристите противопоставят на *ius commune privatorum*.

Дерогацията на частноправния режим, предопределена от публичния характер на имуществото, включено във фиска, е свързаната с принципа „*Adversus fiscum usucapio non procedit*“. Според Coli специалните норми уреждат отношенията

³⁵ За Модестин вж. VIARENGO, G. Studi su Erennio Modestino. Profili biografici. Torino, 2009.

³⁶ Така SAVAGNONE. Le terre del fisco, cit., 50 s. се съмнява в автентичността на текста и излага две възможни тези: или „*fiscum*“ е интерполирано вместо „*populum romanum*“, или също „*rem publicam*“ и дори „*res publicas populi romani*“, или интерполацията засяга целия принцип.

³⁷ PULIATTI, S. Il „de iure fisci“ di Callistrato e il proceso fiscale in età severiana. Milano, 1992, p. 224 nt. 153.

³⁸ За връзката между *privilegium* и *ius singulare* вж. MELILLO, G. s.v. Privilegio (dir. rom.). In: *NNDI*, T. 13. Torino, 1966, p. 977 s.; SCARANO USSANI, V. s.v. Privilegio (dir. rom.). In: *ED*, T. 35, 1986, p. 709 ss. и по-специално nt. 67 относно състоянието на този проблем.

³⁹ BURDESE, A. s.v. Fisco (dir. rom.). In: *ED*, T. 17. Milano, 1958, p. 675 s.; COLI, Fisco (dir. rom.) cit., p.1011 s.

с фиска, така че юриспруденцията противопоставя *ius fisci* на *ius commune privatorum*. Други специални норми произтичат от разширяването на обхвата на правилата, отнасящи се за фиска – например именно принципът „*Adversus fiscum usucapio non procedit*“. Обратно – преобладаващото мнение е, че това е *privilegium*⁴⁰.

Едно възможно разрешение на този проблем предлага Orestano. За този италиански автор⁴¹ съществува историческа връзка между двата института. Съвкупността от привилегии, присъщи на фиска, известни под наименованието *privilegia fisci*, съставляват в исторически план развитие на система от специални права. Към това схващане се доближават римските юристи, когато наричат привилегиите обобщено като *ius fisci*. Обаче изначалният корен на тези особени права е в редица привилегии в техническия смисъл, дадени на фиска като юридическо лице. Фискът е получил от императорите като персонална концесия и, следователно, и като привилегия в техническия смисъл специални права. Тези предоставени на фиска права се различават от правата, дадени на други структури, които технически винаги са *privilegia*. Ако в последвалата разработка на принципите, свързани с правата на фиска, особено при Юстиниановата кодификация, съвкупността от тези концесии придобива вид на система от *iura singularia*, това не отменя законното им тълкуване като *privilegium*, за каквито исторически са били смятани подобни концесии.

И накрая, принципът е включен от Юстиниан в неговите Институции (I. 2. 6. 9): *res fisci nostri usucapi non potest*⁴².

⁴⁰ SCIALOJA, V. Teoria della proprietà nel diritto romano II. Roma, 1933, 119; ORESTANO, R. Il „problema delle persone giuridiche“ in diritto romano I. Torino, 1968, p. 258; ÁLVAREZ SUÁREZ, Instituciones, cit., p. 216 s.; SCARANO USSANI, s.v. Privilegio (dir. rom.), cit., p. 708 s.; LENZ, H.M. Privilegia fisci. Pfaffenweiler, 1994, p.76 s.; FERNÁNDEZ DE BUJÁN, A. Derecho Privado Romano, cit., p. 198.

⁴¹ ORESTANO, R. Ius singulare e privilegium in diritto romano. In: Annali Macerata, 11, 1937, p. 22 ss.

⁴² Относно възможния произход на пасажа в Юстиниановите Институции от Институциите на Марсиан вж. FERRINI, C. Sulle fonti delle Istituzioni di Giustiniano. In: Opere, II, Milano, 1929, p. 23; p. 56. В същия дух, GUALANDI, G. Legislazione imperiale e giurisprudenza, II, Milano, 1963, 118 nt. 7. Св. ZOCCO-ROSA, A. Imp. Iustiniani Institutionum Palingenesia, Vol. I. Catania, 1908, p.,310 s., който, приемайки хипотезата на Ferrini, отбелязва, че тъй като това е предполагаем източник, той не може да бъде посочен, както прави Ferrini.

Както твърди **Amelotti**⁴³, ако имуществото е вече собственост на фиска, той не търпи щети от течението на времето при прилагането на принципа „*Adversus fiscum usucapio non procedit*“. За Nocera⁴⁴ отчуждимостта на *res fiscales* е компенсирана в известен смисъл от забраната към тях да се прилага правилото, обвързващо отчуждимостта с придобиването по давност (*alienabile ergo praescriptibile*).

В заключение мога да кажа, че както подчертава един сектор от романистичната научна мисъл, поради особените характеристики на *fiscus* неговият правен режим се колебае между публичното и частното право, без да забравяме, че винаги запазва характера си на публичен институт. Имуществото, включено във *fiscus*, няма характера на частно имущество. Това имущество винаги е било считано за публично, подобно на онова, което се е включвало в *aerarium*. Затова, казва Voci⁴⁵, „може да се говори за известна аналогия между публичните и фискалните неща. Достатъчно е да помислим за придобиването по давност на фискалните вещи. От друга страна поради характера му на публичен институт *fiscus*, подобно на *aerarium* в миналото, се ползва от определени публичноправни привилегии, които предполагат отмяна на *ius commune privatorum*, като например невъзможността фискално имущество да бъде придобивано по давност“.

Принципът *adversus fiscum usucapio non procedit*, както твърди Astolfi⁴⁶, към края на класическата епоха е смекчен в полза на добросъвестния приобретател при възмездна сделка. Това изключение е включено в два текста на Юстиниановата компилация – един в Институциите и втори в Дигестите.

⁴³ AMELOTI, M. La prescrizione delle azioni in diritto romano. Milano, 1958, 138 nt. 94; PULIATTI, Il „de iure fisci“ di Callistrato, cit., p. 224.

⁴⁴ NOCERA, G. Patrimonio e demanio nel diritto del tardo Impero. In: Atti dell'Accademia Romanística Costantiniana. XI Convegno Internazionale. Perugia.Spello-Gubbio, 11-14 ottobre 1993, 11, 1997, p. 33.

⁴⁵ VOCI, P. Nuovi studi sulla legislazione romana del tardo impero. Padova, 1989, p.14, nt. 51. Вж. по-ранното изследване на VASSALLI. Sul rapporto tra le res publicae e le res fiscales in diritto romano. In: Studi Senesi, 25, Torino, 1908, p. 232 ss

⁴⁶ ASTOLFI, R. I beni vacanti e la legislazione caduciaria. In: *BIDR*, 68, 1965, p. 323 ss.; ID., La lex Iulia et Papia. Padova, 1986, 286. В същия дух, FABRINI, F. s.v. Usucapione (dir. rom.), In: *NNDI*, 20, 1975, p. 285; LUCHETTI, G. La legislazione imperiale nelle Istituzioni di Giustiniano. Milano, 1996, p. 145 nt. 25.

Текстът в Институциите⁴⁷ (I. 2. 6. 9), съдържа мнението на Папиниан, който допуска придобиването по давност на необявени *bona vacantia*, съгласно рескриптите на императорите Антонин Пий и на Септимий Север и Каракала⁴⁸: *Res fisci nostri usucapi non potest. Sed Papinianus scribit bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis bona fide emptorem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse; et ita divus Pius et divus Severus et Antoninus rescripserunt.*

В същия дух се произнася Модестин, който в книга V на своите *Regulae* цитира една конституция, без да споменава автора⁴⁹, възприета от Юстиниановите компилатори в Дигестите (D. 41. 3. 18) в титула “*De usurpationibus et usucapionibus*”: *Quamvis adversus fiscum usucapio non procedat, tamen ex bonis vacantibus, nondum tamen nuntiatis, emptor praedii ex isdem bonis exstiterit, recte diutina possessione capiet: idque constitutum est.*

Изследователите спорят кога фискът придобива собствеността върху *bona vacantia* и дали цитираните източници определят изключение.

Amelotti⁵⁰ като цяло изключва придобиването по давност, ако вещта вече е собственост на фиска, съгласно принципа „*Adversus fiscum usucapio non procedit*“. Затова той смята, че двата източника въвеждат изключение, като допускат, че купувачът на *bona vacantia* може да ги придобие по давност от фиска. Според него фискът не придобива собствеността върху *bona vacantia* автоматично, а трябва да ги поиска по съдебен ред.

Provera⁵¹ счита, че фискът не придобива *bona vacantia ipso iure*. Ако беше така, не би имало приложение правилото, че „*Adversus fiscum usucapio non procedit*“. Необходимо е да ги обяви *delator*, а *praefectus aerari* да приеме посочените в обявлението имоти. Изключва се придобиването по давност, макар и вещта да не е

⁴⁷Относно законодателството на Принципата в Юстиниановите Институции вж. LUCHETTI. *La legislazione imperiale*, cit., и по-специално p. 330; p. 585 s.

⁴⁸ GUALANDI. *Legislazione imperiale*, cit., 117 s.; 128, споделя мнението на Massei, който твърди, че рескриптът на Септимий Север и Антонин Каракала е написан от Папиниан в качеството на висш имперски чиновник.

⁴⁹ GUALANDI. *Legislazione imperiale*, cit., 202, твърди, че конституцията, за която говори Модестин, е рескриптът на Септимий Север и Антонин Каракала, цитиран от Папиниан и известен чрез I. 2. 6. 9

⁵⁰ AMELOTI. *La prescrizione*, cit., p. 138 nt. 94.

⁵¹ PROVERA. *La vindicatio caducorum*, cit., 99 s. Срв. и наблюденията на ASTOLFI. *La lex Iulia et Papia*, cit., 286 nt. 20.

все още собственост на фиска, а просто да е обявена пред него. Затова вещта подлежи на придобиване по давност преди обявяването ѝ, а не след това.

Обратно – **Voci**⁵² смята, че фискът придобива *bona vacantia ipso iure*. Следователно той счита придобиването по давност за изключение от правилото „*res fisci nostri usucapi non potest*“.

Astolfi⁵³ също смята, че фискът придобива собствеността върху *bona vacantia ipso iure*, което отговаря на обществените интереси. Оттам правилото, че не може да се придобива по давност вещ, принадлежаща на държавата. Вещта не е безстопанствена, принадлежи на държавата *ipso iure*. В края на класическата епоха това правило е смекчено в полза на добросъвестния приобретател срещу заплащане. Става дума за едно ограничено във времето изключение, оправдано от добросъвестността и възмездността на придобиването. Добросъвестността престава да съществува, ако безстопанствените имоти вече са били обявени като такива пред фиска.

Puliatti⁵⁴ сякаш приема тезата за придобиването на *bona vacantia ipso iure* от фиска, но счита, че то поражда действие след подаване на ревиндикационен иск (*vindicatio*). Необявените все още имоти са като неизвестни на фиска и затова можело да бъдат придобити в момента, в който бъдат открити и обявени. Следователно до този момент те подлежат на придобиване по давност, а след него не могат да бъдат придобити по давност.

В **заключение** ще кажа, че споделям мнението на онези автори, които твърдят, че фискът придобива *bona vacantia ipso iure*. Както е доказал **Tellegen-Couperus**⁵⁵, след *lex Iulia de maritandis ordinibus*, от 18 г. пр.н.е. безстопанствените имоти, независимо дали се намират в дадена провинция на империята или в Италия, се придобиват от фиска. Това придобиване обаче става действително след като фискът узнае за тях. Преди това имотите са неизвестни за фиска и

⁵² VOICI, P. Diritto ereditario romano, II, Milano, 1963, p. 59.

⁵³ ASTOLFI, La lex Iulia et Papia, cit., 249; 285 s. y nt. 20. В същия дух MEYERS. Usucapione e prescrizione contro lo Stato. – In: Scritti in onore de C. Ferrini. IV, Milano, 1954, p. 202 ss

⁵⁴ PULIATTI. Il „de iure fisci“ di Callistrato, cit., p. 224 ss. nt. 154.

⁵⁵ TELLEGEN-COUPERUS, O. Dioclétien et les biens vacants. –In: TR, 54, 1986, p. 85 ss.

следователно може да бъдат придобити по давност. В класическата епоха принципът *adversus fiscum usucapio non procedit* се изключва единствено в полза на добросъвестния купувач. Придобиването по давност се прекъсва чрез *denuntiatio*.